

Арапов гроб у Новом Пазару

Александра Попин

О новопазарском Араповом гробу постоји у литератури неколико предања везаних за то ко је, заправо, био Арапин. Једно од њих је поменуто још у путопису *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији* (1858) Александра Гиљфердинга. О Араповом гробу пише Тихомир Р. Ђорђевић у петом тому публикације *Наш народни живот* (1932), те извесни Д. Ђукић у *Политици* (1939), а на оба аутора позива се Веселин Чајкановић у студији *О врховном богу у старој српској религији* (1941). Циљ нашега рада је да истражимо данашња предања о Араповом гробу у Новом Пазару. На основу разговора са испитаницима, који су спроведени помоћу једноставног упитника, утврдили смо у којој мери су сачувани мотиви забележени у прошлим вековима. Будући да је реч о прелиминарном истраживању, покушали смо да поставимо хипотезе везане за уочене промене и њихове узроке.

Кључне речи: Арапов гроб, Нови Пазар, предање, мученик, кефалофорија, култно место, ритуали

Једно од значајнијих и већих гробаља у Новом Пазару је Велико или Паричко гробље, које је добило име по махали Парице, чији је саставни део. Како сматра археолошкиња Драгица Премовић-Алексић: „Најстарији споменици би евентуално могли да потичу из друге половине 17. века или још касније, јер се Парице, у попису из 1604. године, наводе као хришћанска махала. С друге стране, на Паричком гробљу су налажени хришћански споменици 15–16. века“ (2014: 283). Ово гробље је и данас активно. Видљив са леве стране пута којим се иде из Новог Пазара ка Сјеници, налази се Арапов гроб (сл. 1 и 2). Премовић-Алексић помиње и веровање да је у том „јако великом гробу“ сахрањен „црни Арапин“, Мула Арап, али и могућност да је ту сахрањен ктитор џамије Мула Арап Хасан Челебија, те да су на гробу паљене свеће, а некада клане и жртвене животиње. Поменута ауторка претпоставке заснива на подацима из литературе, тачније – на онима које је изнео Мехмед Мујезиновић пишући о исламским епиграфским споменицима Новог Пазара. Он, између осталог, помиње и „нишан којег предаја

приписује Мула Арапу“, а „како се у центру старог насеља Нови Пазар, односно чаршији, налази и џамија Мула Араб Хасан Челебије, то претпостављамо да споменути нишан припада оснивачу ове џамије“ (1977: 147).¹

Сл. 1: Арапов гроб на гробљу Парице

¹ Џамија о којој је реч први пут се помиње у попису из 1528, а обновљена је након пожара 1689. Нема поузданих података о томе ко је ову џамију подигао. Према предању, реч је о извесном Арапину, а Арапин је, такође према предању, можда био и онај ко је финансирао њено обнављање.

Сл. 2: Арапов гроб на гробљу Парице

Први нама познат запис о Араповом гробу налази се у путопису *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији* Александра Гиљфердинга из 1858:

Поред Новог Пазара показали су нам муслиманско гробље. Ту сам видео један велики надгробни споменик – нишан (камени стуб који се на врху завршава чалмом и у њему је исклесана сабља). Ово је надгробни камен „Црног Арапина“, познатог јунака и деспота из давних времена. Њега је убио хајдук Грујица Новаковић, опевани јунак народних песама. У близини овога споменика, други нишан са каменом чалмом означава гроб другог Арапина, тиранина новијег времена, који је наличио на свога старијег сабрата. Необично снажан човек и јунак, Црни Ахмет одликовао се у рату против Мехмед-Алије, намесника у Египту и био именован за начелника новопазарског гарнизона. Ту је заузео неограничену власт. Одметнувши се од босанског везира, узео је у своје руке пошту између Травника и Цариграда, сам оживео везу са Портом, тукао се и волео кога је хтео. Ово је досадило босанском везиру те је наредио да га убију: Ахмет-беј је пао, погођен са 42 метка, 1843. године (1996: 117).

Сл. 3: Исклесана сабља на Араповом гробу

Сл. 4: Могући гроб „другог Арапина“

О новопазарском Араповом гробу пише и Тихомир Р. Ђорђевић у раду *Неколика турбета и легенде о њима* (1932: 33–35). Ослања се, како каже, на податке које му је о гробу записао Петар Ж. Петровић. Ђорђевић саопштава да о покојнику постоје два предања. У једном је реч о насилнику који је захтевао да свака девојка пре венчања преноћи са њим. Дочувши ово, Старина Новак је са „сватовима“ и Грујицом, преобученим у женско, доспео у Нови Пазар. Грујица је на превару убио Арапина а Пазарци су га сахранили ту где је погинуо. У фусноти је забележено да је „предмет овога предања исти као и у народној песми ‘Грујица и Арапин’, у трећој књизи Вукових песама“ (Ђорђевић 1932: 35). Према другом предању, реч је о Арапину убијеном у неком боју. Он је носио своју главу под пазухом, а на повик жене: – Ено човека без главе! пао је и на том месту је сахрањен. За разлику од Гиљфердинга, који помиње гроб другог Арапина на истом гробљу, Ђорђевић помиње „још један Арапов гроб“ на гробљу Газилар², о којем је чуо од Абдула Латифа Ђулбија. Арапин је, према његовим речима, био новопазарски муселим и веома добар човек:

Ејуб паша пазарски га, двадесет седмог дана Рамазана, убије, јер му није било по вољи да Арапин буде муселим у Новом Пазару. Гроб се овог Арапина поштује од стране муслимана у Новом Пазару и околини. О њему сам и ја слушао да је био пре стотину и више година господар Новог Пазара (Ђорђевић 1932: 35).

О Араповом гробу писао је и извесни Д. Ђукић у *Политици* од 27. 8. 1939. године, под врло опширним насловом: *На гробу троглавог Арапина сујеврни свет сваке године на Ђурђевдан закоље младо јагње или птицу, уверен да ће то спречити његов повратак из смрти* (1939: 14). У тексту је, романтичарски обојено, донесено предање са мотивима који се срећу и у песми *Грујица и Арапин*. Ђукић износи и неке детаље о Араповом гробу који нису поменути у претходним бележењима. Арапин је, према овој варијанти предања, троглав. Ноћу уочи Ђурђевдана прилаже се у тајности крвна жртва у виду јагњета или птице да би се спречио повратак покојника, а сујеврн свет свакодневно, пролазећи ћутке, баца новац на гроб, вероватно из истог разлога.

Ослањајући се на записе Тихомира Ђорђевића и, чини се, посебно на Ђукићев извештај из *Политике*, Веселин Чајкановић узима предање о Црном/троглавом Арапину, димензије његовог гроба и обичаје који

² На гробљу Газилар постоји турбе подигнуто 1775. Ту су сахрањени Абдулкадир (1776) и песник Ахмед Гурби (1775), припадник и шејх бекташијског дервишког реда, истовремено и накшибendiја (в.: Премовић–Алексић 2014: 283; Муџезиновић 1977: 147–148).

се спроводе уочи Ђурђевдана као аргументе за потврду хипотезе о Светом Ђорђу као једном од наследника „великог хтоничног бога“:

Величина Араповог гроба потпуно одговара киклопским размерама гробова и хероја и других супранормалних бића, који су били велики по седам и по десет лаката. (...) Приношење жртава, у новцу и јагњету, указује на хероја или божанство, а ноћно време, у које се јагње коље, на хтоничну природу његову. За ово, уосталом, говори и његова црна боја (Чајкановић 1994: 88).

Ако данас у Новом Пазару упитате за Арапов гроб, већина питањих³ ће рећи где се он тачно налази, али нешто више од информације да ја то „мезар неког Арапина, великог јунака из турског доба“ мало ко ће да саопшти. Припадници средње генерације поменуће и да су се као деца играли у близини гроба, док је тај део гробља био неуређен.

Да бисмо испитали да ли и у ком облику данас у Новом Пазару живе предања о Арапину и његовом гробу, спровели смо шестомесечно истраживање – теренску анкету. За ову прилику осмишљен је упитник на основу ког су информације сакупљане на три начина: поједини испитаници су га попуњавали сами, са некима је прво обављен разговор, а потом им је дат упитник на попуњавање, а са некима је обављен разговор током кога смо водили белешке. Питања су била везана за општу обавештеност о Араповом гробу, изворе знања испитаника (од кога су чули причу), сама приповедања о томе ко је Арапин био, када, како и где је погинуо, као и за садашње и некадашње обичаје везане за гроб или место Арапинове смрти. Истраживањем је обухваћено приближно седамдесет испитаника⁴ старости од 21 до 81 године, муслиманске и хришћанске вероисповести. Како смо већ напоменули, готово сви знају где се гроб налази, али се често тиме разговор и завршава. Додатни проблем представљала је уздржаност саговорника условљена жељом да говоре само о ономе што је „истина“ (коју у вези са Араповим гробом, како су сматрали, не знају), без обзира на инсистирање истраживача да жели да разговара о „причи из народа, чаршије“, о нечему што су чули „од нане и деде“. Неколико старијих одбило је разговор уз опаску: „Ма пусти то, то је било давно“. Већи проценат млађих испитаника (21–25 година) није ништа чуо о Арапину, а радо су посезали за информацијама са интернета, где је могуће наћи и један извод из Гиљфердинговог путописа о Кара Ахмеду, на Фејсбук страници *Стари Дедо*. Неки од њих су се присећали текста из

³ Ретки су били испитаници који уопште нису чули за Арапов гроб.

⁴ У неким разговорима добијена је само информација о томе да је испитаник чуо за гроб, па број испитаника узимамо условно.

књига или саопштавали по реченицу-две о неодређеној вези са Арапцимајом. Нешто садржајније одговоре добили смо од старијих испитаника, углавном високообразованих. Овом приликом издвојићемо неколико најинтересантнијих.

И1 (36 година), из Новог Пазара, „причу“ је чула од покојног оца, књижевника; исказ је достављен у писаној форми:

Арапин је погинуо у боју негде далеко, можда у Турској. Мислим да се његово име и идентитет у причама најчешће заборавља, па га зато памтимо као Арапина а не именом. Био је евлија (свети човек, човек без греха), а код таквих људи дешавају се кирамети (чуда). Када су му одрубиле главу у боју дошао је у Нови Пазар носећи своју главу испод мишке. Тек тада је пао мртав. Његов гроб је обележен каменим надгробним спомеником и налази се у Новом Пазару. На гробу и данас људи пале свеће за срећу.

И2 (40 година), из Новог Пазара, чула је „причу“ од дајинице (мајчине ујне) као средњошколка; исказ достављен у писаној форми:

О Арапину знам да је био војник и да је учествовао у рату против Аустроугарске. По предању се борио на коњу, веома храбро. Према легенди се не зна где је и у како погинуо, али је примећен да јаше на коњу носећи своју главу испод мишице. Када је неко од присутних војника викнуо да Арапин јаше на коњу без главе, он је на лицу места пао. Легенда каже да је на том месту укопан. Према неким сведочењима на том месту за које се веровало да је Арапов гроб људи су палили свеће и молили за остварење жеља, излечење од болести и сл. Данас је овај обичај везан за његов гроб, колико је мени познато, искорењен.

И3(а) (40 година), из Новог Пазара, чула је „причу“ од нане, очеве мајке; исказ достављен у писаној форми:

Тај Арапин је, по њеном казивању, био велики ратник, важан човек. Био је крупнији него обични људи, о чему сведочи и величина његовог гроба. У току неке борбе њему је одсечена глава. Он је и поред тога јахао на коњу доста дуго. Сахрањен је на месту где је пао, а то је Велико гробље. Не знам који конкретно обичај постоји, тј. за шта је конкретно везан, али знам да је моја нана једну ноћ преноћила на Араповом гробу. Могу само да претпоставим да је нешто у вези са здрављем.

Сва три казивања сачувала су бошњачкој традицији познате мотиве о евлијама, односно шехитима⁵ чији су гробови култна места.⁶ Из поштовања оваквих покојника и веровања да они чине керамете (чуда), произишао је низ обичаја: обележавање гробова, паљење свећа и кандила, зазивање покојника да помогну у болести или другим неприликама. Чак су у те сврхе на нишанима прављене јамице за кишницу, која се сматрала лековитом (Вејтић 1981: 111–131; уп.: Дероко 1939: 107–108). Врло често оваквим покојницима подизана су турбета:

Турбетима долазе болесници са свију страна, па се, седећи или лежећи поред гроба, моле Богу за оздрављење. Они доносе турбетима на поклон зејтина за кандила и свеће. Богатији Турци пред турбетом кољу црног овна као курбан, и ту га одмах разделе сиротињи, а кожу обично дају чувару (Ђорђевић 1932: 96).

Трећа испитаница⁷ помиње и обичај ноћења на гробу који се, како претпоставља, упражњавао ради здравља⁸, али друге податке о томе током истраживања нисмо добили.

⁵ Пишући о шехитима, Антун Ханги наводи и предање о постанку једног турбета: „Šehit ili pomilovanik jest svaki onaj musliman koji je u ratu za svoju vjeru poginuo. Šehita ima u Bosni i Hercegovini vrlo mnogo. Kod Banja Luke, idući prema Jajcu, upravo nad banjom, hamamima, uzdiže se dosta visoko brdo s koga se otvara prekrasan pogled na grad i okolicu sve do Save. Na vrhu je toga brda staro drveno turbe. U tom turbetu počivaju dva šehita, te su po njima i brdo prozvali Šehitluci.

Eto što narod pripovijeda o postanku toga turbeta: Na podnožju brda bila se velika bitka. Neprijatelji pobijediše i otsjekoše glave dvojici muslimana. Oni prihvate glave rukama i potrče uz brdo. Kad su došli na vrh brda, panu i izdahnu duše. Narod im iz poštovanja i na vječnu uspomenu sagradi turbe, a ono brdo prozva Šehitluci“ (Hangi 2010: 349–350).

⁶ Свакако да је страдање за веру, као и култ страдалника и њихових гробова познат различитим културама. Поменимо само Св. Стефана Првомученика, Св. Ђорђе, те Св. Стефана Дечанског (о Св. Димитрију Солунском, кнежевима-мученицима и анахоретама в. Маринковић 2007: 183–210) или, скорије, Св. Рафаила, Св. Николаја и Св. Ирине (Кондоглу 2003). Међутим, Влајко Палавестра сматра да на формирање мотива мученика, страдалника за веру, кефалофора, у предањима Босне и Херцеговине нису могле утицати касноантичке хришћанске легенде, већ да су се на овом простору прошириле након 1463. године, преко ислама, посредством дервиша „чија је улога у исламизацији босанскохерцеговачког становништва у ширењу исламских традиција несумњива“ (Палавестра 2003: 57–58).

⁷ Испитаница је хришћанске вероисповести.

⁸ Управо су ноћ (поноћ) и „места на којима се одлажу остаци живог света“ (између осталих и гробља) погодни за утицање на „промену неког стања у стварном свету“ (Раденковић 1996: 188). Анализирајући гробље као место бајања, Љубинко Раденковић каже да се бира „незнани гроб“ или неко друго усамљено гробно место (тулбе, гроб свештеника, туђинца), чиме је омогућено безбедно призивање покојника који за живота није припадао тој социјалној заједници, те се у њу не може ни вратити, и наводи низ забележених примера о оваквом начину лечења (1996: 189–190; 97; 175).

У складу са садржајем наведених варијаната је и поменуто уре-зана сабља на нишану. Како каже Ђорђевић, на појединим сандуцима на гробу шехита изрезани су сабље, копља и друго оружје „као знаци којима је покојник за веру ратовао, или од којих је погинуо“ (1932: 95). Предања о турбетима која се изузетно поштују (в. низ примера у: Палавестра 2004: 486–491; 496–499; Ђорђевић 1932: 31–32) често садрже и мотив ношења сопствене главе – кефалофорије који је, како смо показали, присутан и у предањима о новопазарском Арапину и његовом гробу. Влајко Палавестра истиче да је овај мотив веома чест у босанско-херцеговачким предањима о „војницима-шехитима или сродним личностима које су недужно настрадале и изгубиле живот за праведну ствар“. Исти аутор наводи и то да је овај мотив забележен у индексу мотива Стита Томпсона, те да се може пронаћи у богослужбеној литератури средњовековне западне Европе, у животописима светаца мученика: Св. Дујма, Св. Елифија, Св. Јустинијана, Св. Хелерија, Св. Плацида из Дисентиса, надбискупа Леа Руенског (2004: 494). Анализирајући мотиве песме *Обретеније главе кнеза Лазара* који имају паралеле са предањима и легендама о кефалофорима, Соња Петровић прати низ хришћанских извора попут житија Св. Дионисија (Денија) Париског из III века, са којим се „као прототипом усталио у западноевропским књижевностима тип легенде о кефалофорима“, али указује на везивање овог мотива и за световне људе и епске јунаке који припадају српској култури, попут Мате Његошевића, бокелског хајдука (XVII в.), Милоша Обилића и Вука Бранковића (2010: 152–154). Оба аутора порекло мотива кефалофорије виде и у хришћанској и у исламској традицији (Palavestra 2004: 494; Петровић 2011: 153), а Палавестра закључује: „Kada se zna šta za islam znači džihad, kao i značenja termina gazija i šehit, postaje jasna popularnost predanja o šehitima u orijentalno-islamskom svijetu“ (2004: 494).

И4 (21 година), из Сјенице, чуо је од суседа „причу“ коју нам је саопштио усмено, а потом ју је, после распитивања, доставио и у писаном облику:

Причао ми је комшија да се његовом другу који је често путовао и пролазио кроз Нови Пазар поред Великог гробља десила једна чудна ствар. Наиме, док је пролазио поред Великог гробља, испред њега је изашао човек, изразито велике висине, беле боје као да је прекривен неким чаршавом. Возач се толико уплашио да се само скрајнио са пута и ту остао, када је погледао око себе тај лик се изгубио негде. Испоставило се касније да је та особа заборавила да управља аутомобилом од страха иако је био веома добар возач.⁹

⁹ У првом разговору испитаник је рекао да је возач након овог догађаја морао поново да научи да вози, као и да је знао да је реч о духу Црног Арапина. Саопштио је

Касније се препричавало у граду да једина особа која је могла да изведе тако нешто јесте Арапин чији се мезар налази ту, јер су о њему и раније причане приче како се појављује на том путу где му се налази гроб.¹⁰

Овај сиже заснива се на традиционалним (дух поштованог покојника¹¹), али и савременим мотивима (доживљај возача¹²). Традиционални елементи односе се и на хтонични хронотоп – вози се ноћу путем који са обеју страна иде уз гробље, као и на трагове веровања у Арапинова демонска својства. Доживљај возача: сусрет са духом и губитак памћења (несрећа/казна која сустиже човека у сусрету са демоном), овде оправдан страхом, као и детаљ да су о духу Арапина и раније „причане приче како се појављује на том путу“, елементи су који овај наратив приближавају демонолошком предању.¹³ Иако смо у овој варијанти приповедања о Арапину пронашли одређене карактеристике „причања о животу преузета из друге руке“ (Bošković-Stulli 1985: 137–164; 1983: 275–281), можда бисмо трансформисани облик првобитних предања пре могли жанровски означити као урбано предање (термин, на пример, користи Љиљана Пешикан-Љуштановић 2007), као *modern Sage* и *sagenhafte Geschichte* (Brednich, према Радуловић 2017: 10), или као савремено предање јер је реч о жанру

и то да је возач његов комшија. Намеравали смо да разговарамо и са овим саговорником, али након неколико дана речено нам је да се одселио у иностранство „пре неколико година“.

¹⁰ Будући да је припадник млађе генерације, И4 се обратио и аутору Фејсбук странице *Стари Дедо* не би ли допунио своја сазнања. Вероватно је од уредника странице, поред већ поменутог одломка из Гиљфердинговог путописа, сазнао и да постоје две „легенде“ о Араповом гробу. Прва говори о томе да је реч о мезару Арапина чији су каравани пролазили кроз Нови Пазар ка Млетачкој републици и Дубровнику, одмарали се у Амир-агином хану, а молитву обављали у Арап-џамији. Када је џамија спаљена, Арапин је одлучио да је обнови. Друга „легенда“ је слична, али се помиње и велика количина злата закопана у мезару, што је, како је испитаник саопштио, „мање вероватно“. Наведеним исказима нисмо се бавили због извора из ког потичу.

¹¹ Палавестра, између осталих, наводи предање о Љутом турбету Урјан-деде, духу Ибрахим-деде (јавио се у борби Сарајлија против Аустријанаца 1878), а пронашли смо и савременије бележење о Хаџил-ефендији, покојнику из доба султана Фатиха, који и сада излази и комуницира са људима (Milić 2018a).

¹² Занимљиво је да се мотив јавља у причању саговорника из Сјенице, па би било корисно обавити истраживање и на том подручју. Мотив о духу који пресреће возаче није новина, а био је наново актуелизован и медијски праћен недавно, 2011. године, у вези са духом невесте на путевима у околини Бора.

¹³ Условно речено, меморату (Антонијевић 1994: 88–92; Самарџија 2011: 303–313; о демонолошком предању в. и Милошевић-Ђорђевић 2006: 174–178).

„који представља савремену варијанту демонолошког предања традиционалног фолклора“ (Радуловић 2017: 10).¹⁴

Са испитаником И5 (60) из Новог Пазара разговарали смо два пута. У првом разговору није знао да нам саопшти ништа осим тога да зна за Арапов гроб и да су се деца некада тамо играла јер је гробље било неограђено, али је обећао да ће се распитати. После готово месец дана био је спреман за други разговор и истакао је како „легенду“ зна, такорећи, одувек. Испричао нам је да је Арапин учествовао у одбрани Новог Пазара, али да нико не зна од кога и када су се бранили. У разговору је три пута нагласио да је реч о „легенди“ која „кружи“ и која је важна за Нови Пазар. Арапин се показао као велики јунак, одбранио је град у крвавој бици. После боја ишао је градом без главе (будући да му је у бици била одсечена), а када су људи почели да показују на њега уз коментар: „Ено га човек без главе!“, пао је и умро. Једино овај саговорник је обратио пажњу на специфичност места где је Арапин сахрањен, напомињући да су га, у знак зхвалности, сахранили на посебном месту близу гробља. Његов мезар је нарочито обележен и истакнут, саграђени су у то време највећи нишани. Ово место је, како је рекао испитаник, постало „митско“. И5 је у оба разговора истицао важност гроба као просторне одреднице у граду, јер се и данас за некога каже да станује код Араповог гроба. Будући да је у првом разговору помињао да „не зна истину“ о Арапину и његовом гробу, и у другом је напоменуо да историјске чињенице нису никога занимале и да су у другом плану. На питања о томе да ли зна нешто о обичајима везаним за гроб, попут бацања новчића или паљења свећа, у оба разговора И5 је био изричит у ставу да у исламу такви обичаји не постоје. И у његовом казивању регистрован је мотив кефалофорије, а разликује се од обрасца претходно разматраних варијаната по мотиву сахрањивања покојника (овде се он не сахрањује онде где је пао). Посебно се (чак два пута) инсистира на симболици места где је Арапин сахрањен – он чува град у чијој је одбрани учествовао и после смрти.

И6 (58 година), из Новог Пазара, чуо је „причу“ у младости од нане и комшија, старијих људи; исказ достављен у писаној форми.¹⁵

Арапин: Кара Ахмед-бег. Веома крупан и храбар човек – доказао се ратовањем за османску Империју по Египту и другим Арапским земљама. У народу познат као велики ратник у новопазар-

¹⁴ Полазећи од одреднице „урбана легенда“, Немања Радуловић (2017: 9–14) детаљно је дискутовао о различитим аспектима проблематичности наведених термина (посебно првих делова синтагми – *савремено, урбано*).

¹⁵ Предање је и у овом случају недуго након првог разговора (после само два сата) допуњено и проширено неколиким детаљима.

ском гарнизону османске војске имао главну реч! По народном преношењу радио је неке ствари и доносио одлуке самостално што у то време није било могуће без дозволе везира са седиштем у Травнику у БиХ. Тадашњи Босански санџак. Убијен је по наређењу везира и то из заседе. Гроб му је на великом Новопазарском гробљу (доњи део) Истиче се величином и урезаним сабљама што казује да је био познат као ратник и храбар човек. У народу се верује да је био добродушан и да је помагао у изградњи ђамија и обнови оштећених. И сада много људи сврати да му изучи неку дову и помоли се за њега.

Наведени исказ испитаник је сам записао. У разговору који је потом уследио врло жустро је допунио претходно саопштено. Иб је рекао како „причају“ да је Арапина убио Мали Радојица, али да то није „истина“. Позната му је прича о праву прве брачне ноћи, али је сигуран да то није везано за овог Арапина већ за Селмановић-бега, негде око Пљеваља. Иако је читао о поменутом бегу, у приповедању се позива и на усмене изворе. Напомиње да „кажу“ да је био ружан човек, да су и њега касније „прозвали из Травника“. Спонтано је додао како овог Арапина мешају са оним који је обновио попаљену Арап-џамију, али да он зна да је реч о различитим личностима, иако је и овај био добар човек и сваки динар је скупљао да би обновио џамију. Његов гроб је у дворишту џамије.

Саговорник, изгледа, познаје све варијанте предања о Арапину, те је створио своју верзију комбинујући различите мотиве. Једино он помиње и јунака из усмене поезије – не Грујицу већ Малог Радојицу. Свесно одбацује идеју да је Арапин могао бити злотвор, те право прве брачне ноћи „поуздано“ приписује неком другом. Он покушава да разграничи различита предања и да пласира „истину“. Занимљиво је да, осим „изучавања дове“ души Арапина, не помиње друге обичаје везане за гроб. Обраћа пажњу на сам изглед гроба, али каже да су на њему урезане сабље, што не одговара истини будући да је, заправо, урезана само једна.

Дајући „једно виђење сарајевских евлија и њихових гробова као култних места“, Алија Бејтић промишља о пореклу анализираних појава и проналази га у „metafizici i teozofiji Orijenta, a posebno u muslimanskom tesavufu kao sublimaciji tih disciplina“.

Nije uopće riječ o temeljnim zasadama muslimana, nego o manifestacijama koje prioriteto imaju karakter *narodnog* vjerovanja i od kojih su neke, čak u potpunoj protivnosti s islamom kao monoteističkom religijom. Sve te pojave, zapravo, uvukli su na mala vrata u muslimansko društvo *sufije* i *derviši* i pri tome izvršili tako snažan uticaj da nije bilo mjesta u muslimanskom svijetu u kojem se nisu nalazili grobovi evlija i navedeni prateći običaji (Bejtić 1981: 111).

У књизи *Islam protiv sujeverja*¹⁶ Санин Муса такође констатује да међу муслиманима постоји пракса одласка на „шехидске мезарлуке и турбета“ и остављања добротворних прилога ради „кабула“ (услишења молитве) (Sanin 2010: 70). Аутор сматра да су величање турбета и обичаји који то прате неоправдани (2010: 73). Да би овакав став поткрепио исламским правоверјем, у вези са паљењем свећа у част мртвих на турбетима каже да је то „у kontradikciji sa islamskim učenjem o zagrobnom životu“ и да овакви поступци поред сујеверја представљају и „tešebjuh, tj. oponašanje nemuslimana, u ovom slučaju kršćana“. Потом додаје: „Poznato je da je paljenje svijeća mrtvima u čast, jedan od temeljnih propisa njihove vjere, a muslimanima je strogo zabranjeno oponašanje nemuslimana u njihovim obredima“ (2010: 74). Ови ставови указују на могућност да је, уз очекиване трансформације традиције у савременим околностима и учвршћивање исламске религиозности, тј. покушај искорењивања „сујеверја“, један од узрока ишчезавања предања о новопазарском Араповом гробу, а засигурно инсистирања на томе да се свеће више тамо не пале, јер то није у складу са исламом (о чему сведочи грађа добијена од испитаника И2 и И5).¹⁷

Поменућемо овом приликом још један занимљив детаљ. Испитанице И1 и И3 су се, размишљајући о томе шта би саопштиле о задатој теми, присетиле места у једној новопазарској улици где се и данас пале свеће. Обе су чуле да је то место погибије неке важне личности, можда баш Арапина. Саговорница И1, међутим, осим магловите представе није могла да саопшти ништа више (уз коментар да није сигурна да ли се свеће још „смеју“ палити), док се саговорница И3 о овоме касније распитала код станара поменуте улице. Он јој је испричао да није реч о месту Арапинове, већ смрти неког пазарског трговца с почетка 19. века, из породице А. И.¹⁸ Предање о трговцу представља уједно потврду додатне трансформације и мешања мотива из различитих предања.

¹⁶ У овој студији пронашли смо упућивање на поменуте текстове Екрема Милића (Milić 2018a; 2018b) о поштовању турбета, доступне на интернету (Sanin 2010: 73).

¹⁷ Са друге стране стоје другачија тумачења у исламу (tesavvuf), везана за одређене хадисе и њихову интерпретацију, која не оспоравају тражење благослова (бераката) кроз (материјалну) оставштину добрих, кроз Богу миле људе, места и ствари, између осталог и „кабурова“ (гробова). У неким од цитираних текстова наглашено је да обичаји везани за турбета потичу од дервиша и суфија. Будући да је циљ нашег рада разматрање предања о Араповом гробу, нећемо продубљивати и ширити религијски контекст, јер такав приступ захтева посебно истраживање и превазилази оквире овог рада.

¹⁸ У разговору са А. И., међутим, испоставило се да постоји низ анегдота везаних за његове претке и породицу, али да за овај податак ни он ни било ко од чланова његове породице није чуо.

Из(б), исказ достављен у писаној форми:

У питању је неки трговац који је од турских војника бранио српску децу. Када су га војници појурили, он је потрчао уз улицу и кад су му одсекли главу, докотрљала се на то место. Свеће су палили и Срби и муслимани, што је интересантно. Срби, јер је спасао српску децу, а муслимани што је било кога спасио.

У овом прелиминарном истраживању дошли смо до неколико закључака. Арапин се везује у већини казивања за време Турака, али и за аустроугарски период. Мотиви везани за његову погибију и поштовање гробног места указују на традиционална предања о евлијама, шехитима, иако му није подигнуто турбе већ необично велики нишан. Потврђен је и, за овај тип предања чест, мотив кефалофорије. Уз низ трансформација у односу на раније забележене варијанте предања о Арапину, приметно је редуковање обичаја који се спроводе на самом гробу у виду приношења жртве и паљења свећа. Важно је истаћи и то да је варијанта предања о Арапину као тиранину, чини се, ишчезла, а истиснула ју је она у којој је он јунак, побуњеник, мученик и добротинитељ.

Можемо, уз велики опрез, рећи да су на заборављање предања о Арапину и на његове трансформације утицале промене у традицијској култури, али и оне на друштвеном плану, превасходно везане за усмеравање ка „темељним засадама муслимана“. Свесни чињенице да се коначни закључци не могу извести само на основу спроведеног истраживања, намеравамо да га продубимо, што ће, могуће, довести и до другачијих увида и налаза.

Библиографија

- Антонијевић, Драгана (1994). Демонолошка предања: фантастика у традицијском причању. *Гласник Етнографског института САНУ*. XLIII. Београд: Српска академија наука и уметности Етнографски институт, 85–100.
- Гиљфердинг, Александар Ф. (1996). *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*. Београд: Службени лист СРЈ [превод дела: Гиљфердинг, А. Ф., Поездка по Герцеговини, Боснии и Старой Сербии. Босния в начале 1858 г., Санкт-Петербург 1859].
- Борђевић, Тихомир Р. (1932). *Наш народни живот V*. Београд: Издавачка књижевница Геце Кона.
- Ђукић, Д. На гробу троглавог Арапина сујеверни свет сваке године на Ђурђевдан закоље младо јагње или птицу, уверен да ће то спречити његов повратак из смрти. *Политика* 27. 8. 1939, 14.

- Кондоглу, Фотије (2003). *Живот из гробова: новојављени светитељи и чудотворци са Милине свети Рафаило, Николај и Ирина*. Београд: Православна мисионарска школа при храму светог Александра Невског.
- Маринковић, Радмила (2007). *Светородна господа српска*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада (2006). *Од бајке до изреке. Обликовање и облици српске усмене прозе*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мујезиновић, Мехмед (1977). Исламски епиграфски споменици Новог Пазара. *Новопазарски зборник* 1, 137–157.
- Палавестра, Влајко (2003). *Хисторијска усмена предања из Босне и Херцеговине*. Београд: Српски генеолошки центар.
- Петровић, Соња (2010). „Обретеније главе кнеза Лазара“ у светлу култа светог кнеза у усменој и књижевној традицији. *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима* 6. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 149–181.
- Премовић-Алексић, Драгица (2014). *Археолошка карта Новог Пазара, Тутина и Сјенице*. Нови Пазар: Музеј „Рас“.
- Раденковић, Љубинко (1996). *Народна бајања код Јужних Словена*. Београд: Просвета: Балканолошки институт САНУ.
- Радуловић, Немања (2017). „Урбане легенде“ Београда. *Књижевна историја* 49(143), 9–38.
- Самарџија, Снежана (2011). *Облици усмене прозе*. Београд: Службени гласник.
- Чајкановић, Веселин (1994). *О врховном богу у старој српској религији*. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партедон.
- Bejtić, Alija (1981). Jedno viđenje sarajevskih evlija i njihovih grobova kao kulturnih mjesta. *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXXI, 111–131.
- Bošković-Stulli, Maja (1983). Zagrebačka usmena pričanja u prepletanju s novinama i televizijom. *Usmena književnost nekad i danas*. Београд: Просвета.
- Bošković-Sulli, Maja (1985). Pričanja o životu. *Književna kritika. Časopis za savremenu jugoslavensku književnost* XVI(5), 137–164.
- Deroko, Dragutin J. (1939). *Drina*. Нови Сад: Друштво Fruška gora.
- Hangi, Antun (2010). *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*. Нови Пазар: El-Kelimeh.
- Milić, Ekrem (2018a). Sarajevsko turbe „sedam braće“: priča o braći po sudbini, a ne po krvi. *Aura: magazin za zdraviji život, kulturu življenja, alternativnu medicinu i sudbine*, Sarajevo: REVIJE PRESS <https://aura.ba/sarajevsko-turbe-sedam-brace-prica-o-braci-po-sudbini-a-ne-po-krvi/>, приступљено 20. 7. 2018.
- Milić, Ekrem (2018b). Čuda na bistiričkom turbetu: ko Hadžail-efendiji zapali svijecu, dobru se može nadati. *Aura: magazin za zdraviji život, kulturu življenja, alternativnu medicinu i sudbine*, Sarajevo: REVIJE PRESS <https://aura.ba/sarajevsko-turbe-sedam-brace-prica-o-braci-po-sudbini-a-ne-po-krvi/>, <https://aura.ba/cuda-na-bistrickom-mezaru-ko-hadzail-efendiji-zapali-svijecu-dobru-se-moze-nadati/>, приступљено 20. 7. 2018.
- Musa, Sanin (2010). *Islam protiv sujeverja*. Нови Пазар: El-Kelimeh.
- Palavestra, Vlajko (2004). *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Buybook; Zemun: Most Art.

Извори илустрација

Архив ауторке – фотографије снимила Александра Попин.

The Arab's Grave in Novi Pazar

Aleksandra Popin

Summary

The literature mentions several legends about the Arab's grave in Novi Pazar (Serbia), which are concerned with the identity of the Arab himself. The legend was mentioned in Alexander F. Gil'ferding's itinerary *Travelling across Herzegovina, Bosnia and Old Serbia* (1859). It was also mentioned in Tihomir R. Djordjevic's fifth volume of *Our Folk Life (Naš narodni život)* (1932), as well as by certain D. Djukic in *Politika* (1939). Veselin Čajkanović refers to both authors in his study *On Supreme God in the Old Serbian Religion (O vrhovnom bogu u staroj srpskoj religiji)* (1941). Bearing these published records in mind, the author conducted field research in order to investigate to which extent and in what way the legend about the Arab and his grave still lives in Novi Pazar today. Regardless of the relatively large number of interviewees, the author received less than ten testimonies worthy of attention. Seeing this research as preliminary, we have come to several conclusions. The Arab is most commonly associated with the Turkish era, but also to the Austro-Hungarian period. The motifs related to his death, as well as the honoring of his grave, suggest the possible connection with the legends about evliyas and martyrs ('shahids'), although on the Arab's grave the tomb ('türbe') was not built, but an unusually large footstone. We have also recorded the motifs related to cephalophory which often accompany legends of this type. Apart from various transformations of the legends about the Arab, there are also certain differences regarding details related to the ritual traditions performed at the grave (making sacrifices and lighting candles). It is important to point out that the legend about the Arab as a tyrant appears to be no longer present, and was replaced by the one in which he is represented as a hero, rebel, martyr and benefactor.

Key words: Arab's grave, Novi Pazar, legend, martyr, cephalophory, cult place, rituals

доц. др Александра Попин
Државни универзитет у Новом Пазару
Департман за филолошке науке,
Српска књижевност и језик
Е-пошта: aropin@np.ac.rs

Примљено: 10. 9. 2018.
Прихваћено: 4. 10. 2018.